

Павло Вікторович ВОРОНЖАК

кандидат економічних наук,
доцент кафедри обліку та аудиту,
Одеський національний політехнічний університет

Євгенія Миколаївна ЧЕРАН

викладач,
Одеський національний політехнічний університет

**АНАЛІЗ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ В
АГРАРНОМУ БІЗНЕСІ УКРАЇНИ**

Воронжак, П. В. Аналіз інституціональних трансформацій в аграрному бізнесі України [Текст] / Павло Вікторович Воронжак, Євгенія Миколаївна Черан // Український журнал прикладної економіки. – 2016. – Том 1. – № 5. – С. 17-24. – ISSN 2415-8453.

Анотація

В статті проведено дослідження проблеми інституційних трансформацій в аграрному бізнесі, визначено параметри функціонування інституціональної структури аграрного бізнесу в Україні, зроблено висновки про те, що трансформації аграрного бізнесу продовжуються, а причиною цього є, зокрема, і нестабільна аграрна політика, що у кінцевому випадку сприяє концентрації в аграрному секторі.

Ключові слова: інституційні трансформації; агробізнес; підприємство; інституціональна структура.

Pavlo Viktorovych VORONZHAK

PhD in Economics,
Associate Professor,
Department of Accounting and Audit,
Odessa National Polytechnic University

Yevheniia Mykolaivna CHERAN

Lecturer,
Odessa National Polytechnic University

**ANALYSIS OF INSTITUTIONAL TRANSFORMATIONS
IN AGRARIAN BUSINESS OF UKRAINE**

Abstract

The article analyzes the problem of institutional transformations in the agrarian business. The parameters of the functioning of the institutional structure of agrarian business in Ukraine are determined. It has been concluded that the transformation of agrarian business is still continuing. The reason of this continuation is, in particular, the unstable agrarian policy, which ultimately contributes to concentration in the agrarian sector.

© Павло Вікторович Воронжак, Євгенія Миколаївна Черан, 2016

Вступ

Інституційна структура аграрного бізнесу, зокрема сільського господарства України, сьогодні представлена підприємствами різних організаційно-правових форм господарювання та двома організаційно-виробничими укладами – великотоварним (сільськогосподарські підприємства) й дрібнотоварним (фермерські господарства, господарства населення). Отже, кількісні й інституційні характеристики моделі аграрного бізнесу дозволяють говорити про організаційно-правові (господарські товариства, приватні підприємства, виробничі кооперативи, державні підприємства, підприємства інших форм, фермерські господарства) та організаційно-виробничі форми (сільськогосподарські підприємства, господарства населення).

Проблемам інституційних трансформацій в Україні присвячено наукові праці відомих вчених-аграрників: Воронжака П. В., Гришової І. Ю., Замлинського В. А., Маліка М. Й., Митяй О. В., Наумова О. Б., Пасхавера Б. Й., Стоянової-Коваль С. С., Язлюка Б. О., Яціва І. Б. [1-10]

Мета статті

Мета статті – провести аналіз проблематики інституційних трансформацій в аграрному бізнесі в сучасних умовах розвитку національної економіки України.

Виклад основного матеріалу дослідження

Інституціоналізація аграрного бізнесу в Україні відбулася завдяки проведенню свого часу господарської реформи, яка все ще не завершена, але інституційний базис ринкових механізмів інституціонального регулювання практично сформований. Завдяки відносно прийнятній інституційній динаміці господарської реформи як механізму інституціоналізації, аграрний бізнес, у контексті макроекономічної ефективності, стає одним із визначальних факторів добробуту української нації. Проте пройдено значний тернистий шлях, а господарська реформа як механізм, особливо в регуляційному плані, наслідуює чимало проблем, про наявність яких свідчать наведена нами далі аргументація.

Господарська реформа для вітчизняного аграрного бізнесу означає трансформацію відносин власності, становлення ринкових форм бізнесу, запровадження конкурентних методів оцінки результатів праці тощо. На особливу увагу заслуговують сільськогосподарські підприємства, які визнані ринком такими, що дозволяють зреалізувати інтереси різних груп учасників, залежно від позицій в ієрархічних рівнях й статусних конструкціях відношень до власності.

Результатом господарської реформи як інституційного механізму становлення аграрного бізнесу є створення різнопланових за інституційно-правовими ознаками формувань – господарські товариства, приватні підприємства, фермерські господарства тощо. Вітчизняна агроєкономічна наука дає різноаспектну оцінку стану й ефектам організаційно-структурних трансформацій у системі галузевого господарського конструкту, проте ми хочемо показати його у ролі інституційного механізму регулювання аграрного бізнесу.

Наявні сьогодні суб'єкти аграрного бізнесу різних організаційно-правових форм є наслідком трансформації й наступної дії інституційного механізму та його підсистем. Якщо більш виважено підійти до висвітлення цієї позиції, то тут мається на увазі те, що

господарський механізм – функціональна підсистема господарської реформи – є специфічним інституційним механізмом (видова конструкція), дія якого забезпечує розвиток аграрного бізнесу за суб'єктно-об'єктною структуризацією організаційних форм. Це ідейне підґрунтя, яке визначає емпіричну базу для висвітлення поставленого питання.

Результатом функціонування інституційного механізму та його підсистем є: перехід від адміністративно-командної системи розвитку виробничих формувань, до ринкової – на базі колгоспів і радгоспів були створені підприємницькі структури різних організаційно-правових форм; зміна суспільно-економічного устрою; радикальне переформатування інституційної системи регулювання господарських відносин; закріплення нової системи виробничих відносин з визнанням рівноправності усіх форм власності і господарювання; активізація приватної ініціативи.

Для забезпечення організаційного розвитку господарського інституційного механізму регулювання аграрного бізнесу було запроваджено цілий ряд нормативно-правових актів, зокрема таких, як: Закон України «Про селянське (фермерське) господарство» (1991 р.); Указ Президента України «Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям» (1995 р.); Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки» (1999 р.); Земельний Кодекс України (2001 р.); Закон України «Про особисте селянське господарство» (2003 р.) та інші нормативні акти. Вони своєю дією забезпечили роздержавлення земель через розпаювання, що створило передумови для формування різнотипних за організаційними формами господарських суб'єктів.

Господарський механізм, сформований у процесі здійснення господарської реформи, є результатом інституціоналізації аграрного бізнесу. Він формує інституційні засади ефективності, конкурентоспроможності, тому аналітична складова згаданого питання має теоретико-емпіричну конструкцію, яку ми й втілюємо в методології дослідження зазначеного питання. Питання надзвичайно глибоке, а його емпірика має міждисциплінарно-гуманітарний характер, й досить важко здійснити суто економічну оцінку, тому ми пропонуємо інституціональний аналіз.

Логіка дослідницького процесу в оцінці інституційної динаміки господарської реформи і контексту інституціоналізації аграрного бізнесу дає нам підстави говорити про наступні інституціоналізатори наявних сьогодні ефектів соціально-економічного поступу: утвердження ринкових інституцій функціонування відносин власності (роздержавлення землі та майна); формування законодавчої бази становлення аграрного бізнесу; створення законодавчої бази з проблем оподаткування, кредитування, страхування, державної підтримки адаптованої до ринкових умов; розбудова інституцій експортно-імпоротної політики формування умов для виходу агровиробників на зовнішні ринки збуту продукції.

Названі складові регуляторної політики щодо аграрного бізнесу у своєму загальнопрактичному контексті сформували достатній рівень мотивацій, забезпечивши всезростаючий рівень макроекономічної агрогосподарської ефективності. Наслідком аграрної реформи в Україні, за оцінками вітчизняних науковців – представників Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки» [4], з думкою яких ми значною мірою погоджуємося, є: створення і практичне впровадження власне національної моделі реформування аграрного бізнесу загалом й земельних відносин зокрема; забезпечення багатокладності виробництва на селі за рахунок розвитку підприємств різних форм господарювання; підвищення ефективності господарювання і закріплення України як конкурентоспроможного

гравця на світовому аграрному ринку; введення в систему ринкових відносин і вартісних опосередкувань особистих селянських господарств, які вийшли за межі «самозабезпечувальної» моделі функціонування тощо. Усе це національно-ідентичні особливості інституціоналізації регуляторної політики держави, які у реалізації на практиці, через створення ринкових інституційних механізмів забезпечили перехід від колгоспно-радгоспної системи господарювання до системи ринково-бізнесової. Встановлено, що господарський механізм, який безумовно відіграє вирішальну роль у регулюванні аграрного бізнесу, є інституційним за природою, а щодо національного агрогосподарського буття, то для його формування в історико-еволюційних оцінках превалює контекст етапності.

Досліджуючи аспекти інституціоналізації господарського механізму, слід наголосити на надзвичайно глибокому переформатуванні відносин власності, які інституційно зумовили фактичну появу сучасного українського бізнесу. За змістовними характеристиками згадана інституціоналізація відбувалася шляхом здійснення загальнодержавних заходів, передбачених конкретними завданнями земельної, господарської реформи, інфраструктурної, податкової, соціальної реформ.

Аналіз інституціональної трансформації вітчизняного аграрного бізнесу розпочнемо з визначення його позиції в національній економіці (рис.1). Дослідження еволюції структури національного господарства за період 1990-2015 роки дозволяє виявити кілька важливих тенденцій: по-перше, істотно знизилася питома вага виробничого сектору, причому основним чином за рахунок зменшення частки сільського господарства; по-друге, зросла роль інфраструктурних процесів, що вплинуло на інтенсивність обороту роздрібної та оптової торгівлі, зростання питомої ваги якої підняло цю галузь за статусовими пріоритетами на друге місце; по-третє, виникли нові специфічні ринкові інститути – сфера комерційної діяльності та операції з нерухомістю; по-четверте, наука, освіта, охорона здоров'я, соціальне забезпечення залишилися непотрібні ні державі, ні ринку, у той час, як спостерігалось посилене зростання державного регулювання. Інституціоналізація аграрного бізнесу ще продовжується, але в сучасних умовах їй притаманні чіткі параметри й інституціональні ознаки (табл. 1).

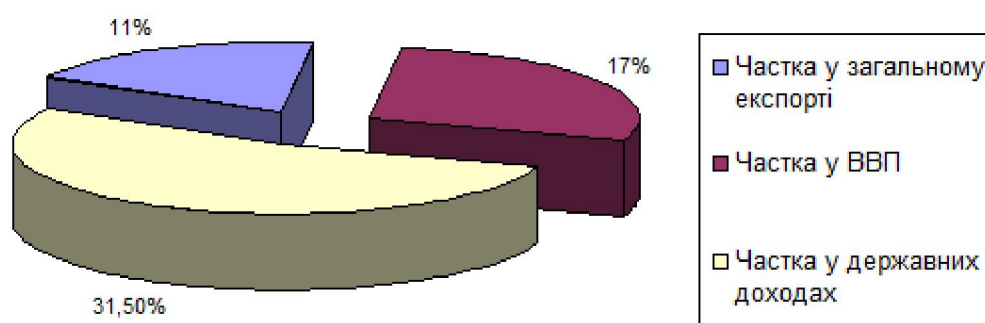

Рис. 1. Важливість аграрного бізнесу для України, 2016 р.

Така негативна ситуація функціонування інституціональної структури сформувалася у результаті аграрної реформи – трансформації земельно-майнового капіталу колективних сільськогосподарських підприємств з переорієнтацією його в

приватну площину використання. Проте інституційні умови аграрної економіки трансформаційного плану або транзитивності постали вагомою перепорою консолідації зусиль виробників навколо загальної ідеї формування конкурентоспроможного аграрного бізнесу України. Інституціональна модель розвитку економічного потенціалу аграрного бізнесу, на жаль, виявилася поки що неспроможною вибудувувати ефективну систему інституційних зв'язків ринкового обміну, забезпечивши рівноприйнятне задоволення потреб учасників виробничо-продуктового ланцюга та аграрного соціуму.

Таблиця 1. Параметри функціонування інституціональної структури аграрного бізнесу в Україні

Параметри	Характеристика інституціональних ознак
Індивідуальна відчуженість	Суб'єкти аграрного бізнесу байдужі до результатів своєї праці поза межами особистого господарства, попри те, що вони стали власниками землі та майна колишніх колективних господарств
Надконцентрація	Ресурси аграрного бізнесу, перш за все земля як головний засіб виробництва, концентрується у великих і надвеликих підприємствах, для яких сільське господарство не є основним видом діяльності, тому відчуженість селянина від результатів праці поглиблюється
Відсутність довіри до держави та її інститутів	Держава зі своїми частими змінами інституційних основ аграрної політики, невизначеність пріоритетів у розвитку аграрного бізнесу, постала як інститут, який не задовольняє будь-яких запитів бізнесу
Замкнутість аграрного бізнесу у специфічному інституційному середовищі господарювання	Бізнесмен замкнувся у своєму підприємницькому світі і за мету ставить не отримання прибутку й задоволення потреб соціуму, а просту необхідність вижити, забезпечивши існування себе та своїх рідних. Пануючим способом виробництва можна вважати натуральне господарство
Організаційно-інституційна структура підприємницьких утворень	За розміром переважають форми підприємств з обмеженою і колективною відповідальністю. Фермерство не отримало потужного розвитку. Кооперація інституційно не сприймається через асоціації з колишніми колгоспами. Господарства населення виконують роль засобу виживання села й селянина

**Систематизовано та запропоновано автором.*

Такі висновки зроблені нами як результат аналітичних оцінок і методологічних узагальнень, виходячи з аналізу сучасних умов розвитку аграрного бізнесу в історико-економічному ракурсі. Нами доведено, що тривалий період транзитивності не сприяє утвердженню ефективних інституцій ринку, особливо на рівні фундаментальних ринкових транзакцій з реалізації права власності, відносин ціноутворення, трудових відносин, конкуренції тощо.

Суб'єкти аграрного бізнесу по суті повинні були стати реальним власником землі, капіталу після реформування колективних господарств, проте ситуація

виявилася у підсумку такою, що єдиним засобом існування, схожим на підприємництво, виявилось домашнє особисте господарство. Земельний капітал опинився у оренді, що логічно призвело до появи надконцентрованих підприємств-агрохолдингів, які володіють десятками й сотнями тисяч гектарів землі. Це посилює монополізацію ринку аграрної продукції і продовольства й ще більше зорієнтувало аграрний сектор економіки на виробництво продукції для продажу на зовнішньому – більш ємному ринку. Реального бізнесмена поки що не створено, адже ринки монополізовані, а селянин не отримує за свою працю на землі належний йому по праву обсяг доходу. Емпіричне підтвердження сказаного нами досліджено у форматі аналізу структури й кількості суб'єктів аграрного бізнесу різних організаційно-правових форм господарювання, які номінально засвідчують мотивації підприємців щодо типології створюваних ними підприємств.

Висновки та перспективи подальших розвідок

З наведених даних можна зробити висновок про те, що трансформації аграрного бізнесу продовжуються, а причиною цього є, зокрема, і нестабільна аграрна політика, що у кінцевому випадку сприяє концентрації в аграрному секторі.

Інституційна структура аграрного бізнесу, зокрема сільського господарства України, сьогодні представлена підприємствами різних організаційно-правових форм господарювання та двома організаційно-виробничими укладами – великотоварним (сільськогосподарські підприємства) й дрібнотоварним (фермерські господарства, господарства населення).

Отже, кількісні й інституційні характеристики моделі аграрного бізнесу дозволяють говорити про організаційно-правові (господарські товариства, приватні підприємства, виробничі кооперативи, державні підприємства, підприємства інших форм, фермерські господарства) та організаційно-виробничі форми (сільськогосподарські підприємства, господарства населення). Організаційно-виробничі форми за змістом більш виважені, усталені та традиційні за уявленнями у господарському механізмі. Мається на увазі те, що сільськогосподарські підприємства й особисті господарства існували до реформаций, тому вони інституційно більш стабільні. Водночас слід наголосити на тому, що фактично весь період розвитку аграрного бізнесу незалежної України особисті господарства становлять базу, інституційну основу продовольчого забезпечення країни.

Список літератури

1. Наумов, О. Б. Інституційні детермінанти й стратегічні напрямки економічного розвитку національного господарства / І. Б. Жиляєв, О. Б. Наумов, Л. М. Наумова // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2016.
2. Гришова, І. Ю. Економіко-політичні конфлікти на сучасному етапі / І. Ю. Гришова, О. Б. Наумов, О. О. Давидюк // Український журнал прикладної економіки. – 2016. – №1(2). – С. 36-49.
3. Митяй, О. В. Стратегические аспекты формирования конкурентоспособности / О. В. Митяй // Ukraine – EU. Modern technology, business and law: collection of international scientific papers: in 2 parts. Part 1. Modern priorities of economics, engineering and technologies. – Chernihiv: CNUT, 2016, – P. 197-200.
4. Щербата, М. Ю. Сучасні трансформації ресурсно-виробничого потенціалу національної економіки України / М. Ю. Щербата, І. Ю. Гришова // Zbiór artykułów naukowych. Konferencji Międzynarodowej Naukowo-Praktycznej" Economy. Priorytetowe

obszary nauki" (29.11.2015 – 30.11.2015) – Warszawa: Wydawca: Sp. z o.o. «Diamond trading tour», 2015. – str. 34-37.

5. Гришова, І. Ю. Трансформація галузевої структури підприємств аграрної економіки України / І. Ю. Гришова // Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. – Вип. 2 (11). – Полтава: ПДАА. – 2015. – С. 14-18
6. Naumova, L. N. Development of the innovative enterprises of the agrarian production in the current economic system of Ukraine / L. N. Naumova, O. V. Mityay, A. N. Galitsky // Науковий вісник Полісся. – 2016. – № 3 (7). – С. 124-129.
7. Наумов, О. Б. Механізм державно-приватного партнерства як інструмент стабілізації інвестиційного процесу / О. Б. Наумов, С. С. Стоянова-Коваль // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2016. – № 6. – С.98-105.
8. Карабанов, О. В. Стійкість розвитку суб'єктів аграрного виробництва / О. В. Карабанов // Економічний простір: збірник наукових праць. – №112. – Дніпропетровськ: ПДФБФ, 2016. – С.57-71
9. Данько, Ю. І. Ринкова система України: стан та перспективи розвитку: монографія [Електронний ресурс] / За заг. ред. О. В. Макарюка, В. М. Жмайлова, Ю. І. Данька. – Х. : «МіськДрук», 2011. – 964 с.
10. Язлюк, Б. О. Соціально-економічні чинники нарощення процесів тіньової економіки України [Текст] / Б. О. Язлюк, О. Б. Наумов // Український журнал прикладної економіки. – 2016. – Том 1. – № 1. – С. 180-187. – ISSN 2415-8453.

References

1. Naumov, O. B., Naumov, O. B., Naumova, L. M. (2016). Instytutsiyni determinanty y stratehichni napryamky ekonomichnoho rozvytku natsional'noho hospodarstva. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*.
2. Hryshova, I. Yu., Naumov, O. B., Davydyuk, O. O. (2016). Ekonomiko-politychni konflikty na suchasnomu etapi. *Ukrainian journal of applied economics*, 1(2), 36-49.
3. Mytyay, O. V. (2016). Stratehicheskiye aspekty formirovaniya konkurentosposobnosti. *Ukraine – EU. Modern technology, business and law: tsolletstion of international stsentifits papers: in 2 parts. Part 1. Modern priorities of etsonomitss, engineering and technologies*, 197-200.
4. Shcherbata, M. Yu. & Hryshova, I. Yu. (2015). Suchasni transformatsiyi resursno-vyrobnychoho potentsialu natsional'noyi ekonomiky Ukrayiny, 34-37. *Zbiór artykułów naukowych. Konferentsji Miedzynarodowej Naukowo-Praktytsznej " Etsonomy. Priorytetowe obszary nauki" (29.11.2015 – 30.11.2015)*. Warszawa: Diamond trading tour.
5. Hryshova, I. Yu. (2015). Transformatsiya haluzevoyi struktury pidpryyemstv ahrarnoyi ekonomiky Ukrayiny. *Naukovi pratsi Poltavs'koyi derzhavnoyi ahrarnoyi akademiyi*, 2 (11), 14-18.
6. Naumova, L. N., Mityay, O. V. & Galytsky, A. N. (2016). Development of the innovative enterprises of the agrarian produtstion in the tsurrent etsonomits system of Ukraine. *Naukovyy visnyk Polissya*, 3 (7), 124-129.
7. Naumov, O. B. & Stoyanova-Koval', S. S. (2016). Mekhanizm derzhavno-privatnoho partnerstva yak instrument stabilizatsiyi investytsiynoho protsesu. *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, 6, 98-105.
8. Karabanov, O. V. (2016). Stiykist' rozvytku sub"yektiv ahrarnoho vyrobnytstva. *Ekonomichnyy prostir*, 112, 57-71.
9. Dan'ko, Yu. I. (2011). *Rynkova systema Ukrayiny: stan ta perspektyvy rozvytku*. Kharkiv: Mis'kDruk.

10. Yazlyuk, B. O. & Naumov, O. B. (2016). Sotsial'no-ekonomichni chynnyky naroshchennya protsesiv tin'ovoyi ekonomiky Ukrainy. *Ukrainian journal of applied economics*, 1(1), 180-187.

Стаття надійшла до редакції 21.11.2016 р.